

DR. J.C. TRIMP

JODOCUS VAN LODENSTEYN

PREDIKANT EN DICHTER

UITGEVERIJ DE GROOT GOUDRIAAN KAMPEN

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Trimp, J.C.

Jodocus van Lodensteyn : predikant en dichter / J.C. Trimp. — Kampen : De Groot Goudriaan

Met lit. opg., reg.

ISBN 90-6140-157-7

SISO 260 UDC 929 Lodensteyn, Jodocus van

NUGI 631

Trefw.: Lodensteyn, Jodocus van

© 1987 Uitgeverij De Groot Goudriaan Kampen

Omslagontwerp Dik Hendriks

ISBN 90 6140 157 7

NUGI 631

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

I. JAREN VAN VOORBEREIDING (1620 - 1644) 11

De Delftse Lodensteyns. Hun politieke opkomst in de jonge Republiek. Het ouderlijk gezin. Late politieke carrière van Jodocus' vader. Diens kerkelijk medeleven. Jodocus' herinneringen aan zijn vroegste jeugd. Sterke band met zijn broer Dirk en zijn jongste zuster Catharina. Gissingen naar de plaats van zijn opleiding ter voorbereiding van de academische studie. Heeft hij misschien in Leiden gestudeerd? Zijn uitgesproken wens om predikant te worden. Van januari 1638 tot ongeveer april 1642 student aan de Utrechtse Academie. Waarom zijn naam niet voorkomt in het Album Studiosorum. Zijn geestelijke bagage. Grondige kennis van het Latijn. In margine van het Latijn floreert de moedertaal. Latinistische constructies in de Nederlandse schrijftaal. Kennis van Frans, Duits en Engels. De disputeertrant beheerst door de regels van de Aristotelische logica. Dubieuze waarde van deze methode. De Aristotelische filosofie, o.a. inzake de algemene begrippen. Geringe kennis van het menselijk lichaam. Vaardigheid in schrijven, paardrijden en waarschijnlijk ook in musiceren. Centrale betekenis van de godsdienst. Zijn leermeesters aan de Utrechtse Academie. Dominerende invloed van Voetius. Voetius als leider en strateeg. De theologie als koningin der wetenschappen. De godzaligheid, te verbinden met de wetenschap. De precisheid. Het streven naar reformatie van kerk en samenleving in de lijn van Willem Teellinck en Godefridus Udemans. Enige disputaties waarbij Lodensteyn als respondens optrad. Grote waardering voor zijn leermeesters. Het praeparatoir examen voor de Classis Delft afgelegd op 28 april 1642 N.S. Voortzetting van de studie aan de Academie van Franeker. Studie in Oosterse talen onder leiding van Johannes Coccejus. Geschil tussen Voetius en Coccejus toen nog niet aan de orde.

II. JAREN VAN VERKENNING (1644 - 1653) 31

A. Trage gang van zaken bij het beroepingswerk in Zoetermeer. Lodensteyn's vader grijpt de kans om zijn zoon op de voordracht te doen plaats. De Zoetermeerse gemeente is onderling verdeeld o.a. inzake de candidatuur van Ds. Junius. Grote invloed van de Classis Delft, waarin de gemeente Delft domineert. Ook de Ambachtsheer steunt Lodensteyn's candidatuur. Wrijving tussen Classis en Ambachtsheer inzake de wederzijdse bevoegdheden. Peremp-toir examen voor de Classis. Bevestiging op 28 augustus 1644.

B. De Gereformeerden in Zoetermeer/Zegwaard een kleine minderheid. De positie van de overwegend Roomse bevolking. Een vrij aanzienlijke groep Remonstranten en een gering aantal Doopsgezinden. Classicale behandeling van het pasquil tegen Ds. Junius. De aanklacht tegen Lodensteyn's leer. Geen scherpe tuchtmaatregelen tegen de malcontenten. De Classis wijst hen terecht. Publieke rehabilitatie blijft achterwege.

Organisatorische maatregelen inzake de kerkeradsvergaderingen, de censuur en het huisbezoek. Rigoureuze handhaving van de Zondagsheliging. Protesten bij de Overheid tegen de profanatie van de rustdag, de losbandigheden op kermis en Vastenavond en het opvoeren van comedies.

Zorg voor prediking en catechisaties. Het onderwijs in de Catechismus wisselt af met de behandeling van bijbelse verhalen. Ten dienste daarvan de Memoriale verzen. Poging tot verbetering van de gemeentezang. Typisch

Voetiaans is de reserve ten opzichte van de viering der Christelijke feestdagen en de aanprijzing van Teellinck's *Noodwendigh vertoogh*.

In 1648 de hoorcommissie uit Utrecht. Ernstige ziekte. In 1650 het beroep naar Sluis. Onder voorwaarde aangenomen. Opnieuw wrijving tussen Classis en Zoetermeerse gemeente. Johannes Leijendekker beroepen en na peremptoir examen bevestigd.

C. Sluis. Naar Zeeuwse zede op 3 juni 1650 de „proefpredicatie”. Op 18 september 1650 de bevestiging. Sluis vrijwel uitsluitend Gereformeerd. Het staatkundig bestuur in dit Generaliteitsland. Waardering voor Lodensteyn's persoon en werk. Zijn bekwaamheid voor besprekingen met de magistraat, vooral inzake de bestemming van landwinnings. Het beroep uit Utrecht zonder aarzeling aangenomen. In september 1652 de bootreis Sluis-Holland v.v. Ziekte verhindert hem zijn werk in Sluis af te ronden. Pas in april 1653 de bevestiging in Utrecht.

Enige liederen uit de Sluise jaren.

D. Grondtrekken van het dichtwerk. De biografische waarde van zijn gedichten. De indeling van de bundel *Uytspanningen* in vier afdelingen. Geelofsuitspraken, bijv. inzake blijdschap of onbezorgdheid zijn slechts zeer ten dele getuigenissen op grond van ervaring. De vergeestelijking van het aardse. De functie van het allegorisme in de ontwikkelingsgang van het Christendom. Zijn voedingsbodem. Verband met de emblemata-literatuur. Enige dichtelijke specimina. Taal- en versvorm neemt hij over van de Renaissance-dichters der XVIIe eeuw. Het voorbeeld van de klassieke cultuur speelt geen rol. Onderscheid van leesvers en liedtekst.

III. JAREN VAN VERWACHTING (1653 - 1659) 58

Kerkelijke kaart van de stad Utrecht. De Gereformeerde kerk numeriek de sterkste. De Rooms en ondanks missionaire ijver ver in de minderheid. Verhouding tot de Engelse en de Waalse kerk. Een mislukte poging tot samengaan met de Lutherse. Een poging om weifelende Remonstranten de terugkeer tot de Gereformeerde kerk te vergemakkelijken. De invloed van het Socinianisme onder de Doopsgezinden. Utrecht als brandpunt van de Nadere Reformatie.

Lodensteyn's huis. De samenstelling en werkwijze van de Kerkeraad. Contacten met de burgerlijke Overheid. Strenge censuur, o.a. in huwelijkskwesties. Vriendschap met Justus van den Bogaert. Het karakter van Lodensteyn's prediking. Nadruk op de praktijk des geloofs. Het „nalopen” van de predikanten. Het catechetisch onderwijs. Lodensteyn's „bijzondere catechisaties”. Hoe de saecularisatie van de kerkelijke bezittingen zich in de provincie Utrecht had voltrokken. Had de Gereformeerde Kerk reden om zich misdeeld te voelen? Critiek van Voetius c.s. in de jaren 1644 en 1645. Voorlopige schikking. Nieuwe onrust door pamfletten en door Voetius' *Theologisch Advys* en *Wolcke der getuygen*. Het z.g. *Concept van Demaets* en de zaak Berck. Het pamflet *Vruchtelosen Biddach*. Pamflet tegen Lodensteyn n.a.v. diens uitval tegen een slapende kerkganger. Lodensteyn's aanvankelijke terughoudendheid in het conflict over de kerkelijke goederen. Dagboeknotities in 1659. *Trajectina Strages*. Verzoeningsgezindheid bij de Vroedschap. Een opengevalen prove in 1658 onder pressie van de Kerkeraad zevenmaal geweigerd. Remonstrantie inzake de proven. Critiek vanaf de kansel. *Den Medicijnmeester Duc d'Alba*. *Dagelijksche Meditatien*.

Behoudens een sterk accent op de bevindelijkheid tot 1659 toe traditioneel Gereformeerd. De Hooglied-poëzie intensiveert de emotionaliteit van de geloofsbeleving. Invloed van Hooft op zijn versificatie. Hooft's antipode in de opvatting van de liefde. De geestelijke verlaten.

IV. JAREN VAN ONTMOEDIGING (1660 - 1668) 87

Krachtsverhouding van de partijen inzake het geschil over de geestelijke goederen. Verdeeldheid in de Kerkeraad. Argumentatie van de minderheid. Nethenus vindt een compromis. De benoeming van twee commissarissen-politiek. De aanleiding hiertoe. Vruchteloos verzet van de Kerkeraad. De uitzetting van de predikanten Van de Velde en Joh. Teellinck. Reglement van de Staten. De toonzetting van Lodensteyn's *Aandagten over de Kerckelijcke Voorvallen des Jaars 1660*. De overdrijving komt voort uit de allegorische denkwijze. Scherpe veroordeling van de dissidente ambtsbroeders. Verweer tegen de beschuldiging van ongepaste bestrijding der Overheid.

Spiritualistische tendens in zijn poëzie. De mystiek als drijfkracht voor de onderwaardering van het stoffelijke en natuurlijke. De spanningen van het celibaat. In de Bruiloftszangen ontbreekt de component van de zinnelijkheid. Zijn ascetische levenswijze. Omgang met het dienstpersoneel. Drukke ambtelijke bezigheden. Geestverwanten en vrienden. Sterke band met de Delftse kring, o.a. met Saldenus. Misschien via de Delftse predikanten in contact met Willem Sluiter. In 1663 het eerste proza-geschrift n.a.v. de dood van Justus van den Bogaert. In 1664 volgt *Weegschale der onvolmaacktheden*.

Matthias Nethenus als professor afgezet en opgevolgd door Franciscus Burman. Burman wordt de Kerkeraad opgedrongen als predikant. De *Zestien Boetpredikationen*, daterend uit de spannende jaren van de Tweede Engelse Oorlog. Lodensteyn's publieke bestraffing van de Overheid. De magistraat in bondgenootschap met de Academische Senaat. De zaak-Westfrisius schaadt het gezag van de Kerkeraad. De magistraat in bondgenootschap met de Synode. De strijd over de Sabbat in Utrecht. Lodensteyn contra Burman.

V. VOOR EN NA DE LABADISTISCHE CRISIS 115

Belangrijke veranderingen in godsdienstig opzicht. Na 1664 vooral af te lezen uit zijn — niet zeer talrijke — gedichten. Doorwerking van de Hooglied-poëzie. Jezus staat centraal. Het arcadische element maakt plaats voor het beschouwelijke. Tweeërlei voorstelling van het hemelse leven. De positieve en de negatieve weg tot de kennis van het Goddelijk wezen. Geestelijke dronkenschap.

Jean de Labadie. Afkomst en achtergrond. Komst naar de Nederlanden. Verwachtingen binnen de Utrechtse kring. Zijn zelfgevoel. Conflict met Wolzogen. Moeilijkheden met de Waalse Synode. Separatie. Lodensteyn's oordeel over De Labadie. De meditatie van Gods eigenschappen, in het bijzonder van Zijn Algenoezaamheid. De ver-niet-ing. Gods eer staat centraal, ook in het werk van 's mensen verlossing. De gelukzaligheid is gelegen in de godzaligheid. De zonde identiek met „het eigene”. De gelatenheid. Saillante trekken in De Labadie's mystiek. Lodensteyn's opvattingen in de lijn van Tauler en — in mindere mate — van de Moderne Devoten. Zijn visie op de kerk en de kerkelijke tucht sterk door De Labadie beïnvloed.

VI. JAREN VAN MOEDELLOSHEID (1669 - 1673) 137

Polariserende werking van De Labadie's optreden. Conflict tussen orthodoxie en Cartesianisme. Zwakke uitgangspositie van de orthodoxie. De „natuurlijke” theologie. De scholastieke redeneertrant. Theologie en natuurwetenschap. Een toevallig samengaan van Coccejanisme en Cartesianisme. Aanvankelijk een scholastiek van Cartesiaanse signatuur. Polemie met Lambert van Velthuysen. Het College der Scavanten in Utrecht. Velthuysen's misleidende stijl van polemiseren.

De roep om strengere kerkelijke tucht gevoed door het Labadisme. Scrupules inzake de doopsbediening. In 1672 zijn bezwaren tegen de Avondmaalspraktijk. Behandeling van zijn bezwaren door de Kerkeraad. De door hem gevraagde dispensatie wordt niet verleend.

Contacten met de Labadisten. Hij veroordeelt hun afscheiding, maar staat niet afwijzend tegenover hun denkbeelden. In het leerlicht *Opdragt van eens Christens Tydelyke Goederen aan haren Eygenaer* een ambivalente houding ten opzichte van het aards bezit.

Utrecht in bezettingstijd. De positie der Gereformeerden. Druk van in-kwartiering en zware belastingen. De verheffing van Willem III. Werd Dirk van Lodensteyn als Veertigraad van Delft gelicentieerd op grond van anti-Orangisme? De dood van een Blarikumse priester dreigt de Fransen aanleiding te geven tot represailles.

In 1673 symptomen van ontspanning. Voor het definitief vertrek der Fransen met 13 anderen als gijzelaar afgevoerd naar Fort Rees. Het verblijf aldaar. De aldaar geschreven *Meditatien over eenige van 's Heeren Gods Eygenschappen*. Na 90 dagen terugkeer in Utrecht.

VII. MISMOEDIG, MAAR STRIJDBAAR (1674 - 1677) 155

Willem III verandert alleen de samenstelling van de colleges, niet de instellingen zelf. De kerkelijke groep krijgt meer invloed. Lodensteyn's hoopvolle verwachtingen maken weldra plaats voor teleurstelling. Pogingen tot rehabilitatie van de in 1660 verdreven predikanten. Na enige aarzeling sluit de Prins zich aan bij het afwijzend oordeel van de Staten. De kwestie-Koelman. Lodensteyn's bemoeienissen met Sluis. De door hem geschreven *T'Samensprake*. De rol van elk der gesprekspartners. Zijn opvatting over de kerkelijke orde. De formulieren beschouwt hij als modellen. De postuum uitgegeven *Twee Samenspraaken*. Een enigszins genuanceerde mening over de publieke, kerkelijke bestraffing van overheidspersonen. Hoe te handelen, als Synodes bij meerderheid van stemmen een z.i. foutief besluit nemen? Voorliefde voor de „eenvoudige” Christen. Opwekking tot verzet om des gewetens wil. Een nieuwe visie op het verband tussen goddeloosheid en rampspoed: de Republiek is geen Israël. De *Beschouwinge van Zion*. Waarom koos hij de vorm van de dialoog? De rol van elk der gesprekspartners. *Uytspanningen*. Eerder uitgegeven gedichten. Niet het literaire, maar het stichtelijke domineert. Bezwaren die men tegen de keuze en samenstelling kan inbrengen. Zeer geslaagd is de keuze der melodieën.

De mistroostigheid van zijn laatste levensjaren. Streven naar algehele verzaaking. Genegenheid om zijn ambt neer te leggen. Gemis van gevoelige genade. Zijn visie op de kerk in verband met het visioen in Ezechiël 37. Het gedicht ter gedachtenis van Voetius. Ziekte en dood. Testamentaire beschikkingen.

VIII. TUSSEN CALVINISME EN PIËTISME 178

De Middeleeuwse mystiek als correctief op de verstandelijkheid van leer en leven.

A. *Verschillen tussen Calvijn en Voetius.*

Het begrip „kennis” bij Calvijn. Bij Voetius fungeert de pietas naast de wetenschap. Na Calvijn's dood terugkeer tot de scholastieke methode. De plaats van het syllogisme in de toeëigening van het heil. Grote aandacht voor de wedergeboorte.

B. *De letterkennis.*

De „letter” en de „zin” der woorden. De „woorden der Waarheid” en de „waarheid der woorden”. Van Ruler over het trinitarisch karakter van Gods openbaring. „Godgeleerd” en „van God geleerd” vormen geen volstreekte tegenstelling. Het oordeel over iemands geestelijke staat. Heppe's critiek. Het „sola Scriptura”. Het uitwendig woord, door de H. Geest getransformeerd tot levende kracht.

C. *De Hoogliedmystiek en de gevoelige genade.*

Luther, Calvijn en Beza over het Hooglied. De ecclesiologische interpretatie

van Udemans en Revius. Lodensteyn's critische waardering van de Middeleeuwse mystiek. Van Bernard van Clairvaux neemt hij exegetisch weinig over, maar hij verwarmt zich aan diens pathos. Centraal staat de innige omgang met Jezus. De monumentale preek over Hoogl. 1:4.

D. *Godzaligheid en gelukzaligheid.*

In de Reformatie te weinig accent op de heiligmaking en de goede werken. De heiligmaking als doel van de rechtvaardigmaking. Niet 's mensen redding, maar Gods eer moet centraal staan. Geen kwalitatief verschil tussen godzaligheid (zelfverloochening) en gelukzaligheid. Door welke bijkomende omstandigheden dit op aarde nog niet ervaren wordt.

E. *De zelfverloochening.*

Meer dan Lodensteyn houdt Calvijn rekening met de onvolmaaktheid van ons aardse bestaan. Scherper dan Lodensteyn houdt hij in het oog, dat de menselijke begeerten slecht zijn, niet voorzover zij natuurlijk zijn, maar omdat ze ongeregeld zijn. Calvijn verdedigt het wettig gebruik van de gaven der schepping, niet slechts tot nooddrift, maar ook tot vermaak. De punten waarop Lodensteyn en Calvijn met elkaar overeenkomen. Lodensteyn ervaart de natuurlijke begeerten als blokkade op de weg tot God. Hij devalueert het geschapene. Hij verengt het begrip zonde tot zelfzucht.

F. *De mystieke theologie van de vernietiging.*

Naast de werken van Bernard van Clairvaux en Thomas à Kempis worden in de reformatorische kringen van de 17e eeuw de preken van Johannes Tauler druk gelezen. Tauler's mensbeeld en de door hem gepredikte heilsweg. De terugkeer tot het Niets. De passieve overgave aan Gods wil. Lodensteyn gebruikt Tauleriaanse termen: tot-een-Niet-worden, de dood van het Eigene. Hij tracht die termen los te maken uit het verband waarin ze bij Tauler voorkomen. Dit lukt slechts ten dele en gaat ten koste van de positieve waardering van Gods schepping. Deze dualistische visie op de verhouding van schepping en verlossing is in de XVIIe eeuw onvoldoende onderkend.

G. *Scruples inzake de bediening van het Avondmaal.*

Verschillen tussen Calvijn en Lodensteyn. Calvijn legt het accent op de Verbondsbelofte, Lodensteyn op de inwendige genadewerking. Calvijn houdt rekening met het feit, dat de volmaakte heiligheid op aarde onbereikbaar is en laat het oordeel over 's mensen inwendige staat over aan God. Lodensteyn meent dat hij zich daarover een — zij het niet onfeilbaar — oordeel kan vormen en dat de kerk alleen bestemd is voor de wedergeborenen. Op welke wijze hij de geestelijke staat meent te kunnen peilen.

H. *Visie op Rome en de Reformatie.*

Scherpe veroordeling van het instituut en de praktijk der Roomse Kerk gaat vaak gepaard met waardering van de desondanks aanwezige authentieke vroomheid. Bij Lodensteyn leidt dat tot enige critiek op de Reformatie. In sommige opzichten heeft de Reformatie instellingen en gebruiken afgeschafte die zij had moeten reformeren en die nu node gemist worden. De Reformatie is ook misbruikt door hebzuchtigen die op de goederen der Kerk aasden en tekort gedaan door anderen die het recht geestelijk inzicht misten. Voor Calvijn maakt hij in deze een uitzondering.

I. *Besluit.*

Men beschouwe Lodensteyn's theologie en mystiek als een variant binnen het kader van het Gereformeerd belijden. Het sterke accent op de heiligmaking en de ascetische instelling op natuur en samenleving zijn soms begrijpelijk, maar niet altijd gewettigd. De meditatie van Gods verheven eigenschappen staat tegenover de concentratie op 's mensen doemwaardige onvolmaaktheid en tussen deze beide polen voltrekt zich de vernietiging. Het elitair karakter van deze vroomheid. De waarschuwing van Theodoros Beza.

BIBLIOGRAFIE VAN LODENSTEYN'S WERKEN	207
GERAADPLEEGDE WERKEN	219
REGISTER	
A. PERSONEN	230
B. ONDERWERPEN	234
C. VERWIJZINGEN NAAR HET DICHTWERK	240

I. JAREN VAN VOORBEREIDING

1620 - 1644*

De Delftse Lodensteyns, een wijvertakte familie, hebben in de eerste eeuw van het bestaan der Republiek vele belangrijke ambten in de regering van hun stad en hun gewest bekleed. Als welgestelde burgers, die meelevend Gereformeerd waren en bovendien reeds in het eerste stadium van de opstand de zijde van Oranje kozen, hadden zij het getij mee. Op een lijst van depêches, die de Prins van Oranje in 1573 verzond aan vertrouwde personen die hij machtigde de gecontribueerde penningen tot steun van het verzet als thesaurier te bewaren en te distribueren, komt ook de naam voor van Everaert van Lodensteyn, burger van Delft.¹

Een factor van betekenis was de verzwagering, reeds tientallen jaren vóór de opstand, met de oude regentenfamilie Van Bleyswijck. Jan Jansz. van Lodensteyn, naar zijn handwerk genoemd Jan Jansz. Zeylmaker, huwde in 1533 in tweede echt Jacomina van Bleyswijck. Hun zoon Jan, in 1557 geboren als jongste van de elf kinderen die uit dit huwelijk voortkwamen, sloot een tweede huwelijk met Maria van Bleyswijck Evertsdr.²

„Onze” Lodensteyn, die ik nu ter onderscheiding van de vele andere Joosten in de familie maar met de door hem gevoerde voornaam Jodocus zal aanduiden, was de zoon van Joost Cornelisz. van Lodensteyn, geboren 7 januari 1584, en Maria Dirksdr. van Voorburg, geboren 10 november 1587. Hun huwelijk, gesloten op 6 oktober 1613, werd gezegend met zes kinderen: vier dochters en twee zonen. Jodocus, geboren 6 februari 1620 O.S., was het vierde kind. De oudste was Sophia, geboren 30 juni 1614; vervolgens Dirk, geboren 24 augustus 1615 en Machteld, geboren 17 juli 1617. Na Jodocus kwamen nog twee meisjes: Agatha, geboren 7 februari 1622 en Catharina, geboren 28 augustus 1627.

P. Proost, wiens dissertatie over Jodocus van Lodensteyn in 1880 verscheen, zal tien jaar later, toen de genealogische bijdrage van J.E. van Someren Brand uitkwam, wel bemerkt hebben, dat hij in de doolhof der Lodensteyns verdwaald was.³

Volgens hem bestond het gezin van Joost Cornelisz. uit drie dochters en drie zoons. Hij noemt één dochter te weinig, n.l. de in 1617 geboren Machteld, in 1645 gehuwd met Cornelis Dussen van Koningsburg.⁴ Tegenover deze omissie staat, dat

* De opzet van dit hoofdstuk om ons uit het werk dat Lodensteyn als volwassene schreef, een beeld te vormen van wat hij zich in zijn studietijd eigen maakte, brengt met zich mee, dat wij verwijzen naar boeken die pas later besproken worden.

1. W. den Hengst in *De Navorscher* 1898, p. 28, 29.

2. Deze en de nog volgende genealogische gegevens ontleen ik aan de publicatie van J.E. van Someren Brand 'De Lodensteyns en hun magen' in *De Nederlandsche Leeuw*, 1890, p. 41, 53, 58, 66 en 73. Ik rectificeer één gegeven: Lodensteyn's oudste zuster Sophia overleed niet in augustus 1677, maar in de eerste week van maart 1679. Zij werd op 8 maart 1679 begraven in de Oude Kerk te Delft.

3. P. Proost, *Jodocus van Lodenstein*. Amsterdam, 1880.

4. In het testament dat Lodensteyn 12 juni 1677 O.S. liet maken bij notaris Engelbert van Rhee te Utrecht, wordt Justus van Coningsburg genoemd. Blijkbaar had deze bij zijn huwelijk toegezeggen

Pieter van Lodensteyn niet tot het gezin behoort. Deze Pieter, geboren 1621, Vroedschap en Schepen van Delft, Raad en Secretaris ter Admiraliteit op de Maas, was een zoon van Joost Pietersz., een neef (oomzegger) van Jodocus' vader.⁵

Jodocus' vader was een vermogend en aanzienlijk man. Waarschijnlijk was hij betrokken bij de handel op Oost-Indië, evenals zijn oom Jan Jansz., die één van de eerste Bewindhebbers van de Vereenigde Oostindische Compagnie was.

Zijn politieke loopbaan begon laat. Hij was 55 jaar, toen hij tot Veertigraad werd benoemd. De Delftse Veertigraad — het woord kan, evenals Vroedschap, zowel het individuele lid als het hele college aanduiden — was uit de Vroedschap voortgekomen, maar had praktisch alle bevoegdheden van dit lichaam overgenomen. Voor het leven benoemd, hadden de Veertigraden het recht jaarlijks uit hun midden de dubbeltallen op te maken, waaruit de stadhouder de vier burgemeesters en de zeven schepenen koos. In het Stadhoudersloze tijdperk van 1650 tot 1672 verviel die keuze en trokken de regenten het recht geheel aan zich. De Veertigraden kozen ook een pensionaris, een thesaurier, drie weesmeesters en drie havenmeesters. Ten slotte kwamen uit hun midden de afgevaardigden naar de Staten van Holland, die hun stem niet naar eigen inzicht mochten uitbrengen, maar met de Veertigraad ruggespraak moesten houden. Zo hadden dezen ook invloed op de landsregering.⁶

Joost Cornelisz. heeft, hoewel laat begonnen, nog een mooie politieke carrière gemaakt. Drie opeenvolgende jaren was hij schepen: in 1640, 1641 en 1642. In 1644 werd hij weesmeester, d.w.z. lid van de uit drie personen bestaande Weeskamer, die de financiële belangen van minderjarige wezen behartigde. In 1647 en 1648 was hij weer schepen, in 1650 thesaurier en ten slotte als kroon op het werk: in 1653 en 1654 burgemeester.⁷

Ook op kerkelijk terrein is hij actief geweest. Hij diende de Gereformeerde Gemeente verscheidene jaren als ouderling en werd als zodanig enige malen afgevaardigd naar de Provinciale Synode van Zuid-Holland. In 1641 is hij vervangend gedeputeerde op de Synode van Rotterdam, in 1649 woont hij de Synode van Leiden bij en tenslotte, reeds 73 jaar oud, in 1657 de Synode van Delft.⁸

gedaan, die niet overeen kwamen met wat zijn oom hem had toegedacht, nl. een vijfde deel aan zijn broer en aan elk zijner zusters, eventueel onder hun kinderen te verdelen. Hij bepaalt nu, dat Justus wordt onterfd en zijn aandeel onder de anderen wordt verdeeld, als hij in enig opzicht tegen de bepalingen in dit testament iets onderneemt. De naam Coningsburg of Coninxbrug komt ook voor, als in 1678 Lodensteyn's huis in Utrecht wordt verkocht. Als erfgenamen staan vermeld zijn broer Dirk, zijn zwager Gillis Grommé (gehuwd met Agatha van Lodensteyn) en de twee neven Van Coninxburgh. *Transporten van oude eigenaars*, Gem. Archief, Utrecht.

5. M.J.A. de Vrijer, *Uren met Lodenstein*. Baarn, z.j., p. 12 en P.J. Buynsters, *Bloemlezing uit de bundel Uytspanningen van Jodocus van Lodenstein*. Zutphen, z.j., p. 5 hebben de vergissing van Proost niet opgemerkt.

6. Ik ontleen deze gegevens aan H.W. van Leeuwen, 'Bestuur en Jurisdictie' in: *De Stad Delft. Cultuur en maatschappij van 1572 tot 1667*. Delft, 1981, p. 20-23.

7. F.E. Stoefler, *The rise of evangelical Pietism*. Leiden, 1971 vermeldt: „He (Lodensteyn) was born as the son of the mayor of Delft in Holland” (p. 141, 142). Dit is dus niet geheel juist.

8. W.P.C. Knuttel, *Acta der Particuliere Synoden van Zuid-Holland*. R.G.P., Kl. Serie, No. 5, dl. II, 's-Gravenhage, 1909, p. 279.

Idem, Kl. Serie, no. 8, dl. III, 's-Gravenhage, 1910, p. 108.

Biografische gegevens uit Jodocus' jeugd ontbreken nagenoeg geheel.⁹ Wij weten dat hij, geboren op 16 februari 1620 N.S., op 19 februari in de Oude Kerk te Delft werd gedoopt en dat hij, bijna 18 jaar oud, in Utrecht ging studeren. Uit zijn latere gedichten kunnen wij opmaken, dat hij zijn jeugd en studietijd als onbekommerd en gelukkig heeft ervaren.

In 1659 en 1660, als zijn ouders de zeventig gepasseerd zijn en ziekelijk worden, bezint hij zich op zijn jeugd. De dankbaarheid aan zijn ouders wordt een lofzang tot God: *Weldadicheden der Jonckheyd van eene Geloovige*.¹⁰ In deze liederen spreekt hij over zijn ouders als „twee tot Een gebragt/Door ongemeene liefde”. Het vaderlijk gezag, de moederlijke zorg, de vlijt der boden hebben hem onder Gods voorzienig bestel in allerlei gevaren beschermd. Het allerschoonste was, dat hij reeds als kind door de doop in Gods verbond werd opgenomen.

Dat water scheen de leedtjes maar
Te raacken/dog de vloeden klaar
Van d'onsigtbaren *Geest* besproeyden 't hert.
Thans wierden 's Hemels sorgen rijk
(Hoe algemeen) my Vaderlijck/
Wann 's Hemels Heer/mijn Heer en *Vader* werd.

Doen wast niet vreemt dat coorn en wijn
Mijn dierbaar voedsel moesten sijn/
Dat vier en vogt my dienden op haar pas/
Dat Moeder-sorg/en boden-vlijd
My naackt' en deckten op de tijd/
Wann 's Hemels Heer/mijn Heer en *Vader* was.

Idem, Kl. Serie, no. 11, dl. IV, 's-Gravenhage, 1912, p. 1.

9. Bijzonderheden over Lodensteyn's persoon en werk vinden we bij vier van zijn jongere tijdgenoten:

a) Everardus van der Hooght, *Negen predicatien over eenige stoffen, welke heel zelden worden geleert, en nog minder gepractiseert. Nagesien, ter drukpersse bequaam gemaakt, en verrijkt met een Voorreden, als ook met een beschrijving van het leven en sterven van den grooten Zelfverloochenaar J. van Lodenstein*. Amsterdam, 1697.

Dezelfde prekenbundel, inclusief de Voorrede en het Levensbericht, vermeerderd met een tiende predicatie, verschijnt vier jaar later onder de titel *Geestelijke Opwekker voor het Onverloochende, Dooden en Geesteloose Christendom*. Amsterdam 1701.

b) H. van Rijn, *Zions Wee-klagen, of Droevige Na-gedachten, over het Leven en Sterven van D. Jodocus van Lodenstein*. Utrecht, 1677.

c) S.J. Kruger, *De Kroone van het Hoofd der Kerken van Utrecht afgefallen; door het droevig, doch salig afsterven van den Seer Eerwaerdigen, Godsaligen Yverigen van God geleerden D. Jodocus van Lodenstein*. Utrecht, 1677.

d) Melchior Leydekker in Lodensteyn's *Weegschale der onvolmaacktheden*. 2e dr., Amsterdam, 1712. Herdruk Leiden, 1882.

Ik citeer deze levensberichten als *Van der Hooght, Van Rijn, Kruger* en *Leydekker*.

10. J. van Lodensteyns *Uytspanningen, behelsende Eenige Stigtelyke Liederen en andere Gedigten*. Utrecht, 1676, p. 160 d.d. 31 augustus 1659 en p. 163 d.d. jan. 1660. *ANN. de leedtjes*: het lichaam; *de vloeden*. . . 't hert: de onzichtbare werking van de H. Geest raakte het hart. De doop wordt genoemd het bad der wedergeboorte ('lit. 3:5); *Thans*. . . *vaderlijck*: Naast de algemene goedheid die God Zijn schepelen betoont, is Hij de Vader voor de gelovigen en hun kinderen; *wann*: toen; *op haar pas*: op de juiste tijd; *boden-vlijd*: nauwgezetheid der dienstdoden; *naackt' en deckten*: kwamen toedekken.

Wat de overige leden van het gezin betreft, heeft hij de hartelijkste relatie gehad met zijn vijf jaar oudere broer Dirk en zijn jongste zuster Catharina.

Aan welke scholen Lodensteyn het prae-academische onderwijs heeft genoten, is onbekend. Het ligt voor de hand, dat hij in zijn geboortestad de Latijnse school bezocht. Rector van deze school was Jacques de la Croix of Jacobus Crucius, die dit ambt van 1619 tot 1655 bekleedde. Van origine was Crucius theoloog, van 1602 tot 1619 predikant van de Waalse gemeente te Delft. Hij was een geleerd man, die vriendschappelijke betrekkingen onderhield met Gisbertus Voetius te Utrecht. Deze introduceerde hem bij Anna Maria van Schurman, die hij zeer vereerde en aan wie hij een Latijns lofdicht wijdde.¹¹

Hoe het onderwijs was ingericht, weten wij in grote trekken uit de Hollandse „Schoolordre” van 1625. Op aandrang van de Leidse hoogleraren werd bepaald, hoe de leerstof over de zes klassen van de school verdeeld moest worden. Ook de te gebruiken leerboeken werden voorgeschreven. Zo hoopte men een goede aansluiting te krijgen tussen de Latijnse scholen en de Faculteiten der Academie.¹² In 1626 waren de Leidse hoogleraren klaar met het schrijven of bewerken van de voorgeschreven schoolboeken en werd de „Schoolordre” van kracht. Delft kreeg, evenals Dordrecht, Leiden, Haarlem en Rotterdam acht procent van de schoolboeken toegestuurd. Als men bedenkt, dat alleen Amsterdam zestien procent betrof, maakt Delft tussen de zustersteden geen slecht figuur. Waarschijnlijk schommelde het aantal leerlingen tussen zestig en honderd.¹³

Het in de Schoolordre voorgeschreven leerplan zal in Delft wel niet gerealiseerd zijn, want de Ordre gaat uit van zes klassen, terwijl Delft er in de 17^e eeuw niet meer dan vijf gehad heeft. Als Jodocus op acht- of negenjarige leeftijd tot de Latijnse school werd toegelaten — voorwaarde was, dat de leerling in de landstaal kon lezen en enigszins schrijven — zou hij de school op 13- of 14-jarige leeftijd hebben kunnen verlaten. Of was het gebruikelijk dat een of meer klassen werden gedoubleerd, zodat de acht of negen jaar, nodig om goed Latijn te kunnen lezen en spreken, werden volgemaakt?¹⁴

Hoewel de kwestie op zichzelf niet van belang is, intrigeert het mij toch, dat Lodensteyn bijna achttien jaar was, eer hij zich te Utrecht vervoegde en ook toen nog de propaedeuse in de z.g. filosofische faculteit moest afronden, voor hij aan de theologische studie kon beginnen. Hij liet zich n.l. op 21 december 1637 O.S. inschrijven als lidmaat bij de Gereformeerde Kerk te Utrecht. De 21^e december Oude Stijl (in de landprovinciën gebruikelijk) is in de Nieuwe Stijl (in Holland en Zeeland gevolgd) Oudejaarsdag. De inschrijving als lidmaat van de Kerk was dus een maand en zestien dagen vóór zijn achttiende verjaardag. Zou hij misschien,

11. G.D.J. Schotel, *Anna Maria van Schurman*. 's-Hertogenbosch, 1853, p. 110.

12. E.J. Kuiper, *De Hollandse „Schoolordre” van 1625*. Groningen, 1958.

13. E.P. de Booy, 'Het onderwijs in Delft van 1572 tot het midden van de 17e eeuw' in: *De Stad Delft* etc., p. 113 v.v.

14. Prof. Tobias Andrae schrijft in zijn *Concilium Reformandi Gymnasii*: Op 16- of 17-jarige leeftijd hunkerden zij (de leerlingen) naar de „libertas Academiae”; zij hebben 8 à 9 jaar nodig om Latijn te leren, zij moeten dus vóór het 8e of 9e jaar kunnen lezen en schrijven. Geciteerd in E.J. Kuiper, *a.w.*, p. 161.

toen de Latijnse school te Delft hem op 16- of 17-jarige leeftijd weinig nieuws meer te bieden had, in het nabijgelegen Leiden in de Faculteit der Artes Liberales aan zijn propaedeuse zijn begonnen, overigens zonder zich daar te laten inschrijven?¹⁵ Het is een reële mogelijkheid, want inschrijvingen van 11- tot 16-jarigen komen veelvuldig voor.

Everardus van der Hooght schrijft namelijk, dat Lodensteyn in 1642 zijn academische studiën te Utrecht *en elders* had beëindigd om vervolgens zijn praeparatoir examen voor de Classis af te leggen.¹⁶ Ook een van Lodensteyn's gedichten, *Kinderlesse*, waarschijnlijk daterend uit de zestiger jaren, lijkt in die richting te wijzen. In dit gedicht stelt hij de nederigheid van het kind, dat zijn voedsel aan de moederborst zoekt, tegenover het hoogmoedig en dor getwist der theologen en besluit dan:

Wis soo mijn Ziel sig keerde
En van een kind dit leerde;
So maackt' een suygend Lam
My veel geleerder dan ick oyd van *Leyden* quam.¹⁷

Toch geen duidelijke uitspraak, want het *quam* kan even goed een conditionalis zijn: *kwame, zou komen* als een indicatief, d.w.z. de weergave van een feit.

Dat hij zich omstreeks december 1637 in Utrecht als lidmaat liet inschrijven, houdt in dat hij toen reeds in Delft na openbare belijdenis lid van de Gereformeerde Kerk was geworden en dat zijn ouders er mee hadden ingestemd dat hij tot predikant zou worden opgeleid. Ernstige bezwaren zullen zij er niet tegen gehad hebben. Jodocus' oom, Jan van Lodensteyn, overleden in 1629, was predikant te Zoeterwoude geweest. Wel zullen ze hem hebben voorgehouden, dat een politieke loopbaan, zoals de vijf jaar oudere Dirk voor ogen stond, materieel aantrekkelijker was, maar als vrome Christenen zullen zij zich verblijd hebben, dat hun zoon „liever een knecht van Jezus als een Gebieder van den Volke” wilde zijn.¹⁸ Een praktisch bezwaar was, dat hij niet vlot was in het spreken, zodat men geen toekomstig kanselredenaar in hem zag.

Ruim vier jaar, tot ongeveer april 1642, heeft Lodensteyn in Utrecht gestudeerd. De keuze van Academie zal wel bepaald zijn door de roep die van Voetius uitging. Dat hij zich niet heeft laten inschrijven in het Album Studiosorum is minder verwonderlijk dan het lijkt. De in 1636 opgerichte hogeschool heeft het namelijk acht jaar zonder Academisch Statuut moeten doen. Dit was te wijten aan meningsverschillen tussen de Utrechtse Vroedschap, die de Academie zowel bekostigde als bestuurd en de Staten van het Gewest, wier goedkeuring van privileges op juridisch of fiscaal gebied onontbeerlijk was. Zolang er geen Statuut was, dat de inschrijving verplicht stelde en vooral, zolang er aan de inschrijving geen voor-

15. Eenzelfde veronderstelling vind ik ten aanzien van P.C. Hooft in Hella S. Haasse en Arie-Jan Gelderblom, *Het licht der schitterige dagen. Het leven van P.C. Hooft*. Amsterdam, 1981, p. 21.

16. *Van der Hooght*, p. 25.

17. *Uytspanningen*, p. 91, 92. *ANN. sig keerde*: zich bekeerde; *een suygend Lam*: een zuigeling.

18. *Van der Hooght*, p. 24.

delen verbonden waren, namen weinig studenten de moeite. Voor de jaren 1641-1642 en 1642-1643 liet niemand zich inschrijven. In 1643 waren het er ineens 270, want toen was het Statuut in zicht, dat vrijdom van de accijns op bier en wijn verschafte.¹⁹

Al ontbreken de biografische gegevens, toch kunnen we ons wel een voorstelling maken van wat een student als Lodensteyn aan geestelijke bagage moest meebrengen om zijn theologische studie met vrucht te kunnen volgen.

Men heeft bijna alles gezegd, als men constateert: hij kende Latijn. Dit kennen omvat: hij kon het lezen, vertalen, schrijven en spreken. Hij kon er in denken. Een tiental jaren heeft hij er zich vele uren daags mee bezig gehouden. Het is hem bijna zo vertrouwd als zijn moedertaal. Deze komt binnen de muren der Academie nauwelijks aan bod: de colleges, de oraties, de disputen, de conversatie, alles geschiedde in het Latijn. Met verbluffend gemak kon men van de moedertaal op het Latijn overschakelen. Als Lodensteyn in 1663 aan het sterfbed van zijn boezemvriend Justus van den Bogaart zit, spreken zij afwisselend in het Nederlands en in het Latijn.²⁰ Als internationale taal van wetenschap maakt het Latijn het de geleerden in heel Europa mogelijk elkaars geschriften te lezen, briefwisseling te onderhouden en ondanks de landelijke verschillen in uitspraak elkaar te verstaan. In Utrecht waren de studenten uit andere landen, onder wie veel Hongaren, op het Latijn aangewezen. Toen in 1651 twee pedellen zouden worden benoemd, wenste de Senaat dat althans één van hen Latijn zou kennen „tot accomodatie van de uytheemse studenten”.²¹

Het lijkt verwonderlijk, dat onderwijs in de moedertaal op de lesrooster van de Latijnse school niet voorkomt. Toch schrijven en spreken de ontwikkelde zeventiende-eeuwers voortreffelijk Nederlands. Er is dan ook veel te noemen wat dit gemis compenseerde. Allereerst mogen wij de invloed van de school op de taalontwikkeling niet overschatten. Al was het dan 5 of 6 uur per dag Latijn wat de klok sloeg, er bleven altijd nog een 10-tal uren over waarin men thuis of op straat zijn eigen taal sprak. Verrijking van woordenschat houdt gelijke tred met de innerlijke groei. Te allen tijde heeft de school hiertoe een kleinere bijdrage geleverd dan de dagelijkse omgang. Rechtstreekse zorg voor de moedertaal had de school, wat minder opvallend, in combinatie met een ander vak. Bij het schoonschrijven, dat in het eerste leerjaar met 6 uur en in de volgende vier klassen met 4 uur per week op de rooster stond, lette men niet alleen op schrijven, maar ook op spelling en interpunctie, zowel in het Nederlands als in het Latijn. Vervolgens komt het onderwijs in de Latijnse grammatica de moedertaal rechtstreeks ten goede. De oude Nederlandse spraakkunsten zijn geheel geschoeid op de leest van het Latijn en de voortdurende attentie voor de functie van het woord of de woordgroep in de zin, waartoe het Latijn dwingt, wordt ook in het Nederlands tot een tweede natuur. Ten slotte is de vertaling uit het Latijn een voortreffelijke oefening in het afwegen van synoniemen en kan de lectuur van een Cicero of een Seneca niet anders dan

19. G.W. Kernkamp, *De Utrechtsche Universiteit 1636-1936*. Utrecht, 1936, Dl. I, p. 86, 87.

20. J. van Lodensteyn, *J. van den Bogaarts Laatste Uiren*. 2e dr., Groningen, 1720, p. 21.

21. Kernkamp, *a.w.*, p. 119.

bevruchtend werken op de groei van eigen stijl.

Wel heeft de tweetaligheid van de beschaafde Nederlander tot gevolg dat vooral in schrijftaal en welsprekendheid het Nederlands zich kleepte in Latijns gewaad. In Hooft's Nederlandsche Historiën was dit opzettelijke navolging, bij minder literair ingestelden berustte het op onbewuste beïnvloeding. Zo ook bij Lodensteyn. Hij heeft een voorkeur voor de lange samengestelde zin: één of meer hoofdzinnen, voorafgegaan en (of) gevolgd door een aantal, vaak beknopte bijzinnen. In de Toe-eygening-brief van zijn *Weeg-schale der onvolmaacktheden* schrijft hij aan zijn broer Dirck van Lodensteyn:

Ongheemen is dien band, daer mede den Hemel ons aan elcander verbonden heeft: want behalve dat wy door bloed-verwantschap soo na verknogt zijn; heeft het de Goddelijcke Goedheyt behaagt ons leden eenes Lichaams, en deelaghigh eenes Geests te maacken: nauwer werd dien band toegetrocken, door de ghelijckheydt van 't bevallen en bevatten der saacken, of de t' samenvougingh in eenen selven sin en in een selve gevoele: ende aller-nauwst door de gemeenschap der smerten in het crome dat niet regt gemaackt, ende het ontbrekende dat niet getelt en can werden.²²

Echte latinismen vindt men in het gebruik van het participium dominans naar het model van „ab urbe condita”, (letterlijk: vanaf de *gestichte* stad; in het Nederlands: vanaf de *stichting* der stad). Enige voorbeelden uit Lodensteyn's poëzie:

Op de onversettelijcke Catharren-pijn na vele *gebruyckte* genees-middelen (= na het gebruik van vele geneesmiddelen).

Inval op occasie, dat my yemand de *versogte* aansprake tot stigting weygerde (= dat iemand mij het *verzoek* om een stichtelijk woord te spreken, weigerde).

De Grootheyt der *geschonden* ontsachelijcke Majesteit (= de grootheid der schennis van Gods ontzagwekkende majesteit).²³

Volledigheidshalve vermeld ik nog, dat Lodensteyn ook onze „moderne” talen: Frans, Duits en Engels kende. Het Frans zal stellig op de eerste plaats gestaan hebben. Van een hymne, geschreven door de Franse Jezuïet René de Cerisiers, maakte hij een vertaling, die hij in zijn *Uytspanningen* opnam.²⁴

Naast de beheersing van het Latijn stelt het wetenschappelijk bedrijf als tweede voorwaarde de vaardigheid in het disputeren volgens de regels van de Aristotelische logica. De Latijnse school had tot taak de redeneerregels te laten

22. J. van Lodensteyn, *Weeg-schale der onvolmaacktheden ofte Bedenkingen nopende 't Gewigte of de regtmatische agtinge te maacken van de Gebreken en Struyckelingen der Geheylighden op der aarden*. Utrecht, 1664.

Parafrase. Uitzonderlijk is de band waarmee God ons aan elkaar verbonden heeft: niet alleen zijn wij naaste bloedverwanten, maar God heeft ons beiden ook gemaakt tot leden van Christus' lichaam, deel hebbend aan de Heilige Geest. De band is nog sterker geworden, doordat wij de dingen eender aanvoelen en opvatten en tot dezelfde mening komen. Maar allereerst draagt daartoe bij, dat wij beiden gebukt gaan onder de ontelbare gebreken en onvolkomenheden in de zaken der wereld. (Vgl. de Kantekening in de St. Vert. bij Pred. 1:15.)

23. *Uytspanningen*, p. 352, 282, 188.

24. *Uytspanningen*, p. 418 v.v.

memoriseren en in disputaties te leren toepassen. In de rhetoriek of eloquentia (welsprekendheid) neemt de logica een ondergeschikte plaats in, omdat bij de redenaar emotie en gevoel en de wil om te overtuigen een rol spelen, maar in het debat over wetenschappelijke zaken is de logica meesteres. Een enkel voorval om dit te illustreren.

Toen Voetius op zaterdag 13 september 1634 aan de toen nog Illustre School van Utrecht zijn openingsdispuut hield, waartoe hij alle geïnteresseerden, ook andersdenkenden, had uitgenodigd, liet hij o.a. de stelling verdedigen: De uitdrukkingen van de Heidelbergse Catechismus: „Ik ben van nature geneigd God en mijn naaste te haten” (Antw. op vr. 5); „nog steeds ben ik tot alle boosheid geneigd” (Antw. op vr. 60); en „ook de allerheiligsten, zo lang zij in dit leven zijn, hebben maar een klein beginsel van deze gehoorzaamheid” (Antw. op vr. 114) kunnen door geen betere vervangen worden. Een toen onbekend gebleven man — later bleek dit Samuel Naeranus, Remonstrants predikant te Amersfoort te zijn geweest — opponeerde en zei o.a. dat uit de laatste uitdrukking syllogistisch volgde, dat elke wedergeborene moest gerangschikt worden onder de allerheiligsten, omdat ook in hem een klein beginsel van volkomen gehoorzaamheid aanwezig was. Voetius constateerde onmiddellijk, dat deze sluitrede niet deugde, omdat zij behoorde tot de zuiver-affirmerende syllogismen van de tweede figuur. Naeranus was zeker scherpzinnig. Hij vroeg: Waarom hier niet de voorkeur gegeven aan het spraakgebruik der Heilige Schrift, dat, goddelijk van oorsprong, elk ander te boven gaat? Voetius antwoordde hierop, dat alleen gedacht was aan theologische geschriften. Toen kwam de vraag: Heeft Voetius dan alle godgeleerde schrijvers er reeds op nagelezen, zodat hij met volkomen zekerheid kan verklaren: in geen enkel theologisch boek wordt een juistere zegswijze aangetroffen? Dat zijn zinnige vragen. Desondanks sloeg de opponent een pover figuur, doordat hij deelnam aan een steekspel zonder de wapens te kunnen hanteren.²⁵

Blijkbaar was het de toenmalige studenten volkomen duidelijk wat Voetius bedoelde, doordat zij jarenlang in deze vorm van redeneren getraind waren. In onze tijd is het meestal voldoende te weten, dat het syllogisme of de sluitrede uit twee oordelen op correcte wijze een derde oordeel wil afleiden. Het eerste oordeel (de *propositio maior* of het meerder voorstel) bevat het ruimste begrip (*genus* = geslacht) en geeft vaak een algemene waarheid. (Van *genus* afgeleid is het bijvoeglijk naamwoord *generalis* = algemeen). Het stereotiepe voorbeeld: Alle mensen zijn sterfelijk. Het tweede oordeel (de *propositio minor* of het minder voorstel) bevat een minder ruim begrip (*species* = soort) en introduceert een speciaal geval. Voorbeeld: Socrates is een mens. De conclusie of het besluit is: Socrates is sterfelijk.

De sluitrede komt bij Lodensteyn voor in zijn theologische verhandelingen, uiteraard niet in zijn preken. In de reeds genoemde *Weeg-schale* heeft hij soms de sluitrede in gedachten en schrijft hij die als korte samenvatting boven het hoofdstuk om in het hoofdstuk zelf te parafraseren.

25. A.C. Duker, *Gisbertus Voetius*. Leiden, 1897-1914. Dl. II, p. 15-19.

Bewijs van 't meerder voorstel; of dat de bekeeringe door gemelde droufheyd en haat te wege gebracht moet werden. Van 't minder voorstel, of dat droufheyd en haat door groot- en swaar-agtinge der gebreken te krijgen sij. Besluyt.²⁶

Een ander voorbeeld uit Lodensteyn's werk kan ons leren, dat deze scholastische methode niet dichter bij de waarheid brengt. Het gaat er immers om, dat de juistheid van het eerste en van het tweede oordeel bewezen is. Is dat bij een van beide niet het geval, dan is de conclusie formeel wel juist, maar materieel, naar inhoud, niet.

In 1668 polemiseert Lodensteyn met zijn collega, de predikant-professor Franciscus Burman. De strijdvraag is of de Sabbatsheiliging in de Nieuwtestamentische bedéling berust op het vierde gebod. Burman ontkent dat. Volgens hem is het vierde gebod ceremonieel van aard, alleen bindend voor Israël tot aan de komst van Christus. Lodensteyn betoogt uitvoerig: Hoewel enige geboden, vooral het tweede en het vierde, een speciaal voor Israël bestemd ceremonieel element bevatten, zijn alle geboden zedelijk van aard en geldig voor alle tijden. Hieruit volgt, dat ook het vierde gebod zedelijk is en bestemd voor alle tijden volgens de regel: het bijzondere (de *species*) heeft de aard van 't algemeen (het *genus*).

In zijn repliek neemt Burman een loopje met die vorm van redenering, in de trant van „zo kun je alles bewijzen”. Als voorbeeld noemt hij: „Alle de vijf beden van het gebed des Heren zijn van geestelijke dingen/ergo is ook de vierde bede van ons dagelijks brood, geestelijk en moet van het geestelijk brood verstaan worden”. Maar dat is toch heel wat anders, betoogt Lodensteyn in zijn dupliek. Mijn redenering ging a genere ad speciem, van het gemeen tot het bijzondere; en dit gaat a particulari ad particulare (van het bijzondere tot het bijzondere).²⁷ Hieruit blijkt wel, hoe weinig het syllogisme bijdraagt tot verheldering of oplossing van een probleem. Velen, vooral onder de studenten, zagen dan ook meer heil in de scherpzinnige betoogtrant van Descartes, wiens *Discours de la Méthode* in 1637 te Leiden verscheen. Terecht heeft Voetius ingezien, dat men met deze filosofie het Trojaanse paard binnen de theologische veste haalde. Een ondergeschikt, maar in Voetius' ogen toch niet onbelangrijk bezwaar was, dat zij de studenten afkerig maakte van de oude filosofie en veroorzaakte dat de terminologie daarvan niet langer door hen werd begrepen.²⁸

De onverkwikkelijke strijd tussen Voetius en Descartes speelde zich af in de jaren 1643-1645, toen Lodensteyn de Academie van Utrecht reeds verlaten had.²⁹

Niet alleen in de logica, maar in het gehele filosofische onderwijs gaf Aristoteles de toon aan. Volgens hem ligt het ware wezen in het concrete ding. Het algemene

26. *Weeg-schale*, p. 199.

27. J. van Lodensteyn, *Kort en zedig Onderzoek van 't Berigt nopende den Sabbath. Benevens de Laatste Gedagten over de zedelijkheid des vierden Gebodts*. Groningen, 1746, p. 350 v.v. Het eerste gedeelte verscheen anoniem, Utrecht, 1668; het tweede postuum, Utrecht, 1681.

28. Kernkamp, *a.w.*, p. 115, 116.

29. A.C. Duker, *School-gezag en eigen-onderzoek*. Leiden, 1861.

Idem, *Gisbertus Voetius*, dl. II, p. 161 v.v.

begrip is niet meer dan een constructie van de menselijke geest. In zijn pastoraal-theologische verhandeling *Weeg-schale der onvolmaacktheden* gebruikt Lodensteyn dit als argument tegen hen die zich verschuilen achter de algemeenheid der zonde.

Dit gaat so verde, dat men den mensche nauwlijcx met vele moeyte can vroedt-maken, wat het is, sijn onvolmaacktheyd te kennen; vallende sonder eijnde in die dwaling boven aan-geroerd, namelijk dat hy die kent als hy uyt de Leere der Waarheyd geleert heeft, dat den mensche (en sulx ook hy) in desen leven onvolmaackt is: in dese gemeene erkentnisse blijft den mensche sonder enig gesigt van der selver bysonderheden in welcken sijne gebrekelijckheyd bestaat; dat is, sonder gesigt van der selver vuyl- en gruwlijk-heden, (want de hoedanigheden sijn der bysondere saken en werden in de bysonderheden alleen gesien, als wy weten) en gevolgelijk sonder behoorlijke agtinge der selver: dit is eene listige enkele bedriegerije van de Duyvel, en een valscheyd van het Vleesch om sagtjes in de sonde te blijven liggen, nog door 't gesigt van der selver gruwlijckheden gestuurt te werden. Eene valscheyd, seg ick, is het, want of het wel waer is, dat alle menschen, en sulx ook dien mensch onvolmaackt is; so en is het niet waar, dat hy dat wetende sijne onvolmaacktheyd kent: (Dolosus versatur in universalibus seggen de Latijnen) die bedriegen wil houd sig in gemeene woorden en saken; so doet het Vleesch hier ook: onse daden (als boven gesegt is, en alhier tot beter indruck herhaalt dient) en gaan niet dan over bysonderheden, de hoedanigheden en sijn niet dan in, en de bewegingen niet dan omtrent de bysonderheden: ja 't gemeen en is niet (dan in onse hersenen) buyten de bysonderheden; derhalven en sien, nog betreuren wy eenige onvolmaacktheden, nog der selver grouwlijckheyd, dan in de bysonderheden.³⁰

In het lied *Morgen-licht ofte Jesus onsen Morgen-son* komt hij op hetzelfde thema terug. Niet alleen in de beschouwing van de natuur, maar ook in de overdenking van Jezus lette men op het bijzondere, de dingen op zichzelf.

Daar buyten wandelt niet onwis/
Maar lett op wat in *Jesus* is
Met aandagt/en op ijder saack:
't Bedrog is in het los gemeen/
Het weesen steeckt in een voor een/
in d' aandagt leven en vermaack.³¹

De volgende strofe van hetzelfde lied kan ons terloops doen opmerken, dat wij ons van de medische kennis, speciaal wat betreft het functioneren der menselijke organen, geen overdreven voorstellingen moeten maken. De strofe luidt aldus:

30. *A.w.*, p. 158, 159.

ANN. verde: ver; *sulx*: derhalve, daarom; *gemeene kennis*: kennis van de algemene waarheid; *sonder enig gesigt van*: zonder oog voor; *de hoedanigheden sijn der bysondere saken*: de hoedanigheid ligt in de concrete dingen; *agtinge*: waardering, taxatie; *eene listige enkele bedriegerije*: niet anders dan listig bedrog; *nog*: noch (ontkennend); *werden*: worden; *of het wel waar is*: hoewel het waar is; *tot beter indruk*: om er de lezer nog beter van te doordringen; *De bewegingen sijn niet dan omtrent de bysonderheden*: de gevoelsreacties zijn geheel afhankelijk van de concrete dingen.

31. *Uytspanningen*, p. 1-7, d.d. febr. 1665.

ANN. wandelt niet onwis: loop niet in 't wilde weg; *het los gemeen*: de vrijblijvende, tot niets verplichtende algemeenheid; *In d'aandagt (steekt) leven en vermaack*: in de aandacht (voor elk ding apart) schuilt een levendig vermaak (De stijlform der hendiadys).

Ons' eygen hert ons lusten doet/
Ons' eygen mond en maag ons voedt;
Ons' eygen bloed in d' aders woelt;
Ons' eygen voeten staan en gaan;
Ons' eygen hersenen verstaen;
Ons' eygen long ons herte coelt.³²

Uit de laatste regel blijkt, dat de leer van de totale bloedsomloop, in 1628 door de Engelse arts William Harvey voorgedragen, Lodensteyn en de meesten van zijn tijdgenoten nog vreemd was. Op gezag van de Grieks-Romeinse arts en filosoof Galenus (130 - 201 n.Chr.) neemt men aan, dat de ademhaling dient om het hart te koelen. De hitte van het hart zou namelijk zo groot zijn, dat het zonder afkoeling zichzelf zou verteren.³³ Het grote verschil tussen de medische opvattingen van die tijd en die van onze eeuw treft ons ook in Lodensteyn's beschrijving van *Van den Bogaarts Laatste Uyren*, waar hij de ijrende koorts toeschrijft aan „kwade dampen die de hersenen beginnen te besetten”.³⁴

De kennis van het menselijk lichaam behoorde tot het vak natuurkunde, dat evenals de wiskunde bij de filosofische faculteit was ondergebracht. Kernkamp noemt deze faculteit een doorgangshuis voor de eigenlijke vakstudie.³⁵ Elke student kon voor zichzelf bepalen, wanneer hij zijn propaedeuse voldoende vond en de klacht der professoren was dan ook algemeen, dat velen dit te vroeg deden.

Blijkbaar heeft Lodensteyn naast zijn theologische studie belangstelling voor de filosofie behouden. Nog aan het eind van zijn derde studiejaar, n.l. op 16 december 1640 trad hij op als respondens in een filosofische disputatie onder leiding van prof. Daniël Berckringer. Het thema was „De Summo Bono Philosophico” (Het hoogste goed in filosofische zin). Wij weten dit uit een verzameling van meestal in Utrecht gehouden disputaties, die uit de nalatenschap van Matthias Nethenus in de bibliotheek van Herborn is bewaard gebleven.³⁶ De neerslag van deze studie vinden wij in zijn postuum uitgegeven *Geestelicke Gedagten, aengaende het ware wesen van 's Menschen Gelucksaligheid*.

Volledigheidshalve enige opmerkingen over drie vaardigheden: het schrijven, de muziek en het paardrijden. Lodensteyn heeft een fraai en karakteristiek handschrift. Als men de Acta van de Utrechtse kerkeraad doorleest, is het steeds weer een verademing, als hij een maand als scriba optreedt. Hij doet zijn vaderstad Delft, befaamd om haar schrijfmeesters, eer aan.³⁷

32. *ANN. ons lusten doet*: doet ons begeren.

33. J.H. van den Berg, *Het menselijk lichaam*. Nijkerk, 1959, p. 36.

34. *A.w.*, p. 58.

35. *A.w.*, p. 165.

36. P. Dibon, *Le fonds néerlandais de la bibliothèque académique de Herborn*. Mededelingen K.N.A.W., afd. lett., NW. reeks, dl. XX, p. 385-549. Amsterdam, 1957. Zie p. 417, 515, 544.

En enkele maal gebruikt Lodensteyn een filosofische term, zoals *Gods Van-sig-selfheyd*: vertaling van de scholastieke term *aseitas* (*Geestel. Ged.*, p. 315) en het „onbeweeglijk oneyndig eerste beweeg-gewicht: het Aristotelische τὸ πρῶτον κινουῦν ἀκίνητον. (*Besch. v. Z.*, p. 163).

37. F.C. van Boheemen en Th.C.J. van der Heijden, 'Delft, centrum van schrijfmeesters'. In: *De Stad Delft, 1572 tot 1667*, p. 241.

Hoewel geen zijner tijdgenoten het vermeldt, acht ik het waarschijnlijk, dat Lodensteyn, die in de Voor-reden van zijn *Uytspanningen* de zangkunst zo hoog verheft, ook een instrument bespeeld heeft. Er werd in die tijd in gezelschappen veel gezongen — het grote aantal liedboeken getuigt er van — en aan een speelman was zelden gebrek. Als jongen van goeden huize heeft hij bijna zeker muzieklessen gehad en daar hij muzikaal was, zal hij er van tijd tot tijd vermaak en ontspanning in gevonden hebben. Volgens Van der Aa bespeelde hij op voortreffelijke wijze de lier.³⁸ Bovendien is de keuze der melodieën waarbij hij zijn liederteksten dicht, soms zeer persoonlijk. Voor enige treurzangen ontleende hij de melodie aan *Lacrymae* van de beroemde Engelse componist John Dowland. (Lodensteyn spelt Doulant) Niet minder opvallend is zijn bekendheid met het werk van Petrus Hurtadus (Pierre Hurtado), in het eerste kwart der zeventiende eeuw kapelmeester te Gent.³⁹

Aan zijn vaardigheid als ruiter behoeven wij niet te twifelen. Op vrijdag 21 oktober 1659 O.S. vertrekt hij bij het aanbreken van de dag uit het ouderlijk huis in Delft om te voet naar zijn vroegere gemeente Zoetermeer te trekken. Hij brengt er enige uren door en bestijgt dan zijn „klepper”, die hem voor zonsondergang in Utrecht brengt.⁴⁰

Nu ik een reeks van kundigheden en zelfs vaardigheden heb opgesomd, besef ik het voornaamste nog niet aangeroerd te hebben. Lodensteyn's beste biograaf, zijn jonge vriend Everardus van der Hooght, wijdt slechts enkele alinea's aan zijn jeugd, maar raakt de kern in deze krachtige slotzin: „Dese Opvoeding in de wysheyd der goede konsten/en voor al in de betragting van een grondige Kennis der waarheyd/die na de Godsaligheyd is/wierd van den Heere gezeegent/om den Jongeling al bytyds te Heyligen voor den Heere”.⁴¹ Deze kennis is meer dan verstandelijk. Dit „kennen” is identiek met het bijbelse „bekennen” van Gen. 4:1 „En Adam bekende Eva, zijn vrouw”. De levende gemeenschap met God door Zijn heilig Woord is voor hem zijn leven lang „prora ac puppis” (letterlijk: voor- en achterstevens), alpha en omega. Het wordt zijn levenswerk Dienaar des Goddelijken Woords te zijn. Wij zijn nu genaderd tot de periode die uitsluitend aan de voorbereiding hiertoe gewijd is.

Van de vierjarige periode tussen 21 (31) december 1637, toen hij zich als lid van de Gereformeerde Kerk van Utrecht liet inschrijven, en 27 december 1641 (6 januari 1642), toen hij zijn proponentsexamen bij de Classis Delft en Delfland aanvraagde, heeft hij naar schatting drie en een half jaar aan de theologische faculteit gestudeerd. Als men bedenkt, dat de Classis niet meer vroeg dan een testimonium dat de kandidaat gedurende twee jaar theologie had gestudeerd, getuigt ook de duur van zijn studie van een degelijke voorbereiding.⁴²

38. Van der Aa, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, dl. III, p. 167 v.v. Hij noemt geen bewijsplaats.

39. Zie *Uytspanningen*, p. 197, 219, 250, 317, 371.

40. *Uytspanningen*, p. 268. Invallen op eene Reyse.

41. Van der Hooght, p. 24.

42. G.W. Kernkamp, *a.w.*, p. 164.

Bij Lodensteyn's aankomst telde de theologische faculteit twee professoren: Gisbertus Voetius en Meinardus Schotanus. In 1640 kwam Carolus Demaets als derde. Voetius, die aanvankelijk alleen alle vakken had gedoceerd, kon eerst de exegese van het Nieuwe Testament aan Schotanus en vervolgens die van het Oude Testament aan Demaets overdragen. Dogmatiek en ethiek bleven zijn terrein. Wat hij zijn leerlingen in de openbare colleges te verwerken gaf, was niet gering. Zowel de kerkvaders als de grote scholastieke theologen van de late Middeleeuwen lagen binnen zijn gezichtskring. Twistpunten, vooral die van actuele aard, tussen Gereformeerden en Roomsens, Remonstranten en Socinianen kregen bijzondere aandacht, maar ook alles wat de toekomstige predikant in zijn dagelijkse praktijk zou ontmoeten: moeilijke gevallen op het terrein der ethiek, de z.g. casus conscientiae; de beoefening der godzaligheid, in 1664 samengevat in *Ta Askètika, sive Exercitia pietatis*; het kerkrecht, in 1669 verschenen als *Politica Ecclesiastica*.

Naast de publieke colleges gaven de theologische professoren elke week enige private colleges, waar de studenten vragen moesten beantwoorden, zodat de leermeesters een goede indruk konden krijgen van de persoon, de toewijding en de prestaties van hun discipelen. Bij Schotanus lag het accent op de voortgaande studie van het Grieks, dat in de propaedeuse veel minder aandacht had gekregen dan het Latijn; bij Demaets kwamen de studenten in aanraking met het Hebreeuws. Voetius' zorg ging zo ver dat hij de bijna afgestudeerden een privaat-college gaf ter voorbereiding van de kerkelijke examens, die zij t.z.t. voor de Classis zouden moeten afleggen. Hij trad dan op als een echte repetitor.⁴³

Als wij bedenken dat in Lodensteyn's studiejaren de grondslag is gelegd voor de gelijkgezindheid tussen Voetius en zijn leerling, die beiden tot hun dood toe niet verloochend hebben, mag een proeve tot karakteristiek van deze leermeester niet ontbreken.

Op zoek naar het karakteristieke treft men een reeks van tegenstrijdige uitspraken aan. Enerzijds: hij was een vroom man; hij blonk uit door zijn enorme kennis en belezenheid; hij was plichtsgetrouw, onvermoeid, in tegenslagen ongebroken en blijmoedig; hij streed onversaagd voor de waardigheid van zijn kerk; hij was gul voor de armen en misdeelden. Zeer positief is Steenblok: „Toegerust met een buitengewone geleerdheid, en een man uit één stuk, was zijn leven een sieraad van godsvrucht”.⁴⁴

Anderzijds legt men, met erkenning van zijn grote bekwaamheden, de nadruk op minder gunstige eigenschappen: zijn heerszucht, zijn onverzoenlijkheid tegenover tegenstanders. De (toen nog jonge) De Vrijer constateert: „Ik zie tegen Voetius op, maar ontveins mij niet, dat hij, als 't er op aankwam een tegenstander onschadelijk te maken, zeer onedele wapenen dorst te gebruiken”.⁴⁵

Elk van deze uitspraken is waar of bevat een element van waarheid. In elke kring waarin hij werkte, liet Voetius zich krachtig gelden. Geldingsdrang was stellig een van zijn opvallende karaktertrekken. Dit maakte hem tot een leider en als leider

43. Een volledige leidraad gaf Voetius in 1644 in zijn *Exercitia et bibliotheca studiosi theologiae*.

44. C. Steenblok, *Gisbertus Voetius. Zijn leven en werken*. 2e dr., Gouda, 1976, p. 10, 11.

45. M.J.A. de Vrijer, *Henricus Regius*. 's-Gravenhage, 1917, p. 26.